

UČÍME SE SKRZE PŘÍRODNÍ ZAHRADU

Metodika vzdělávacího kurzu „Zahradní pedagog“

UČÍME SE SKRZE PŘÍRODNÍ ZAHRADU

Metodika vzdělávacího kurzu „Zahradní pedagog“

Natur im Garten

Smyslem iniciativy, pocházející z Dolního Rakouska, je podporovat ekologické plánování a údržbu zahrad a zeleně, ale i přispívat k pestrosti a rozmanitosti.

Všude tam, kde narazíte na označení Natur im Garten, naleznete zahradu sloužící nejen lidem jako přírodě blízké místo k rekreaci, ale také řadě rostlinných a živočišných druhů jako stanoviště. Starostlivá péče o přírodu v těchto zahradách nám umožňuje pocítit zblízka rozmanitost života, kterou zde podporujeme s ohledem na životní prostředí. Jsou místem, kde vedle salátu kvete měsíček, kde si ptáci stavějí hnízda v hloží, kde nad vodou visí vážky a pod hromadou kamení se skrývají ještěrky. Je zde dost místa pro všechny – takováto zahrada je naplněna životem a rozmanitostí.

Netřeba dodávat, že v přírodní zahradě najdeme i dostatek místa k sezení, snění a odpočinku, ale i k dětským hrám a radovánkám. Mlsným jazýčkům zalahodí čerstvé a zdravé sezónní ovoce a zelenina ze záhonů, stromů a bobulovitých keřů.

Co znamená Natur im Garten?

Jde o koncepci přírodní zahrady založenou na třech hlavních kritériích:

- Bez použití chemických syntetických pesticidů
- Bez použití chemických syntetických hnojiv
- Bez použití rašeliny

Prvky přírodní zahrady:

- Divoký živý plot
- Květinová louka a luční prvky
- Divoké porosty
- Divoký koutek
- Zvláštní stanoviště (suchá, vlhká)
- Listnaté stromy
- Květiny a kvetoucí keře
- Kompost

Obhospodařování a užitková zahrada:

- „Domečky“ pro zvěřecí pomocníky
- Využití dešťovky
- Volba materiálů šetrných k životnímu prostředí
- Mulčování
- Zeleninové záhony a byliny
- Ovocné stromy a bobulovité keře
- Smíšená výsadba, střídání plodin, zelené hnojení

Další informace o iniciativě Natur im Garten:

www.naturimgarten.at (rakouské stránky)

www.prirodnizahrada.eu (české stránky)

www.prirodnazahrada.eu (slovenké stránky)

* Pojem „přírodní zahrada“ v této publikaci odkazuje na koncepci Natur im Garten.

Obsah

Kapitola 1: O této metodice

- 1.1 Úvod
- 1.2 Jak pracovat s tímto materiálem
- 1.3 O projektu
- 1.4 Projektoví partneři

Kapitola 2: Zahradní pedagog

- 2.1 Charakteristiky zahradního pedagoga
- 2.2 Vybrané zahradně-pedagogické kompetence

Kapitola 3: Metodika kurzu

- 3.1 Tabulkový přehled kurzu
- 3.2 Úvod do zahradní pedagogiky
- 3.3 Prvky přírodní zahrady a ekologické péče
- 3.4 Prohlídka školní zahrady
- 3.5 Předpěstování
- 3.6 Pěstujeme zeleninu na školní zahradě
- 3.7 Půda a kompostování
- 3.8 Vzdělávání v přírodní zahradě
- 3.9 Vzdělávací metody na zahradě
- 3.10 Zahrada v předmětech
- 3.11 Užitečný hmyz
- 3.12 Zahradní honba za pokladem
- 3.13 Získáváme podporu k realizaci přírodní školní zahrady
- 3.14 Plánujeme školní zahradu
- 3.15 Práce a oslava na zahradě
- 3.16 Závěrečné prezentace a vyhodnocení

Kapitola 1: O této metodice

1.1 ÚVOD

Zahradnictví se lidé věnují odnepaměti. Všude na světě se zahrady využívaly k obživě, později také k zábavě a odpočinku. Zahrada člověku umožňuje pozorovat změny v přírodě, porozumět jim a nalézat v nich zalíbení. Je také zdrojem poznatků při individuálním učení, i během organizované výuky na školní zahradě. Koneckonců pro mnohé z nás je školní zahrada místem vzpomínky na první zaseté semínko, na dětské ruce umazané od hlíny nebo na tajný úkryt za keři v rohu zahrady. Zažili jsme dobu, kdy zájem o péči o školní zahrady postupně klesal, ale dnes jsme naštěstí svědky renesance tohoto fenoménu. Cílem obvykle nebývá vypěstovat co nejvíce zeleniny, ale dát dětem pěkné vzpomínky na ochutnávku čerstvě sklizených plodů, na sledování růstu rostlin od semínka nebo na bzučení včel usilovně opylujících naše plodiny. Zahradní pedagogové dobře vědí, že školní zahrada je především úžasným prostorem k učení. V bezprostřední blízkosti třídy mohou žáci trávit přestávky v sepětí s přírodou, věnovat se hře, odpočinku nebo tvorbě v rámci odpoledního kroužku, ale také chodit na hodiny v rámci celé řady předmětů. V neposlední řadě je školní zahrada místem, kde mohou žáci poznávat sami sebe, svoje okolí a komunitu – a kde se mohou aktivně zapojovat do všech zahradnických činností. Zahrady nám skýtají zelenou oázu uprostřed zástavby a v době klimatických změn i možnost předvést adaptační opatření.

Držíte v rukou metodiku, která je výsledkem několikaletého úsilí týmu pedagogických pracovníků, nadšenců a lidí, kteří přírodní zahradnictví a zahradní pedagogiku uplatňují v praxi. Cílem metodiky je podpořit uplatňování zahradní pedagogiky všude tam, kde je to možné a potřebné. Naučí vás přírodní zahradu plánovat, zužitkovávat její produkty a efektivně v ní učit. Tento kurz pro zahradní

pedagogy je spojen s holistickým profilem absolventa. Účastníkům zprostředkovává potřebné poznatky a dovednosti, ale také úvod do rozsáhlého potenciálu učení na zahradě.

Významnou součástí projektu je koncepce přírodní zahrady. Zúčastněné organizace jsou přesvědčeny o příznivém vlivu této koncepce, která si získala oblibu mnoha zahradníků po celé Evropě. Přírodní zahrada má v době klimatických změn obrovský potenciál, protože přispívá k lokální druhové rozmanitosti a obejde se bez chemikálií i rašeliny.

Tato publikace je určena všem pedagogickým pracovníkům, kteří jsou ochotni zapojit se do zahradně pedagogické osvěty, ale i takovým, kteří se chystají učit na zahradě a potřebují počáteční podporu. Může být využita buď jako osnova kurzu celoživotního vzdělávání, anebo pouze k inspiraci. Je dostupná zdarma pro všechny, kdo jsou ochotni pustit se do práce.

1.2 JAK PRACOVAT S TÍMTO MATERIÁLEM

Držíte v rukou metodiku, která může sloužit dvojímu účelu. Můžete ji brát buď jako popis vámi realizovaného kurzu, anebo jako inspiraci pro vytvoření vlastní přírodní zahrady.

Pokud metodiku využijete k realizaci vlastního kurzu pro svoje spolupracovníky nebo jiné učitele, můžete postupovat podle stanoveného plánu. Ten se skládá ze tří vzdělávacích setkání, rozdělených do třinácti tematických modulů. Kromě tohoto kurzu nabízíme i trojici praktických cvičení k prohloubení kurzem získaných znalostí a dovedností. Podrobný popis kurzu obsahuje následující část publikace. Důrazně doporučujeme, abyste si před zahájením kurzu podrobně prostudovali metodiku a prošli si doporučenou literaturu. Seznamte se s koncepcí přírodních zahrad a s tím, co všechno tato vzdělávací oblast nabízí. Metodiku můžete samozřejmě brát i jako zdroj inspirace a kurz si pozměnit nebo doplnit o další aktivity.

Pokud se rozhodnete využít příručku jako průvodce založením vlastní přírodní zahrady, ať již školní nebo soukromé, máte možnost rozšířit si portfolio aktivit na základě doporučené literatury.

1.3 O PROJEKTU

Hlavním cílem mezinárodního projektu Creating Nature Garden and Learning through It, realizovaného od září 2019 do srpna 2022, je zvýšit potenciál zahradní pedagogiky a zároveň propagovat zahradní pedagogiku a mezinárodní výměnu odborných poznatků. Na splnění cíle spolupracovala trojice organizací z České republiky (SEVER), Slovenska (CEA) a Rakouska (Natur im Garten), které mají dlouholeté zkušenosti v oblasti environmentálního vzdělávání a/nebo tvorby přírodních zahrad. Projekt reaguje na aktuální situaci v zemích zúčastněných organizací, kde se mnoho zahrad nachází ve vlastnictví institucí, jako jsou školy, školky, muzea nebo střediska volného času.

Projekt si klade za cíl posílit profil zahradního pedagoga v mezinárodním kontextu a v rámci dlouhodobého úsilí o oficiální uznávání kvalifikací přispět k dalšímu uznávání odbornosti v této oblasti podobně jako v jiných oblastech přírodní pedagogiky. Proto jsme vytvořili specializovaný kurz pro pokročilé, který bude volně distribuován v několika jazykových verzích k použití při dalším vzdělávání zahradních pedagogů. Kurz nabízí nejen praktické poznatky o tvorbě a údržbě přírodních zahrad, ale také praktické vzdělávací metody pro venkovní výuku.

Projekt Creating Nature Garden and Learning through It byl realizován s podporou Evropské komise v rámci programu Erasmus+.

1.4 PROJEKTOVÍ PARTNEŘI

Středisko ekologické výchovy – SEVER

SEVER působí v oblasti environmentálního vzdělávání od roku 1994. Těžištěm jeho činnosti jsou jedno- a vícedenní programy environmentálního vzdělávání pro žáky základních a středních škol. Žákům a pedagogům nabízí SEVER také účast na dlouhodobých vzdělávacích projektech, konzultacích, seminářích a konferencích. Pro veřejnost pořádáme vzdělávací, osvětové a kulturní akce.

Dále se zaměřujeme na témata udržitelného cestovního ruchu, místně zakotveného učení, klimatu a zahradní pedagogiky. V rámci našeho veřejně přístupného centra, které je často místem osvětových a kulturních akcí, máme od

roku 2016 certifikovanou přírodní zahradu. Pořádáme rovněž vzdělávací programy pro děti a semináře na podporu pedagogů, kteří chtějí vytvořit přírodní zahradu pro vzdělávací účely. SEVER koordinuje několik projektů v oblasti využití a realizace školních přírodních zahrad s aktivní účastí studentů.

Centrum environmentálních aktivit - CEA

Centrum environmentálních aktivit (CEA) je občanské sdružení působící v environmentálním vzdělávání od roku 1994. Je známé především díky mezinárodním programům Zelená škola (které na slovenských školách koordinovalo v letech 2004 - 2009) a Mladí reportéři pro životní prostředí (YRE - www.mladireporter.sk). Od roku 2014 rozvíjí projekt přírodních zahrad na Slovensku (ve spolupráci s Natur im Garten) pro šíření osvěty o zahradničení bez použití umělých hnojiv, pesticidů a rašeliny. CEA rovněž provozuje portál biospotrebitel.sk na podporu ekologického zemědělství a udržitelného životního stylu. Ve svém domovském Trenčíně se věnuje ekologické osvětě a aktivizaci veřejnosti v rámci cyklofestivalů, bio jarmarků a komunitních projektů na ochranu přírody a zlepšování životního prostředí.

Natur im Garten

Organizace „Natur im Garten“ vznikla v roce 1999 se základní myšlenkou „zahradnictví s přírodou“ a podpory rozmanitosti v zahradě v souladu s těmito základními kritérii: zahradnictví bez použití umělých hnojiv, pesticidů a rašeliny. Od té doby Natur im Garten ve spolkové zemi Dolní Rakousko úspěšně vyrostlo do podoby nepostradatelné platformy pro vlastníky soukromých zahrad i veřejné zeleně, kteří se chtějí věnovat přírodě blízkému a ekologickému zahradnictví. Platforma se zaměřuje na ekologické plánování a údržbu zahrad a zeleně, zahradní pedagogiku a vzdělávání dospělých formou seminářů, webinářů a workshopů. Za 23 let své existence se Natur im Garten rozšířilo do všech spolkových zemí Rakouska, některých částí Německa, do České republiky, Slovenska, Švýcarska, Lichtenštejnska a Jižního Tyrolska (Itálie).

Kapitola 2: Zahradní pedagog

2.1 CHARAKTERISTIKY ZAHRADNÍHO PEDAGOGA

Při vytváření metodiky jsme si kladli otázku, jakými charakteristikami by se měl vyznačovat pedagog připravený pro venkovní výuku. Proto jsme sestavili profil zahradního pedagoga – symbolické postavy ztělesňující vhodné vlastnosti člověka, který se chce takovéto výuce věnovat. Zahradní pedagog nemusí disponovat rozsáhlou kvalifikací v oblasti ochrany rostlin ani znalostí latinské taxonomie či odrůd zeleniny, jak by se mohlo na první pohled zdát. Jde spíše o osobnost, která si plně uvědomuje význam venkovní výuky, dokáže mezi sebou propojovat multiplikátory a neúnavně se věnuje osvětě o výhodách školních zahrad.

Na základě dlouholetých zkušeností v oblasti zahradní pedagogiky a přírodního zahradnictví jsme sestavili výčet kompetencí (znalostí, dovedností a postojů), které považujeme za klíčové pro úspěšnou realizaci zahradní pedagogiky. V průběhu kurzu se postupně dozvíte podrobnosti o jednotlivých skupinách kompetencí, pokud možno si některé z nich osvojíte a zjistíte, ve kterých oblastech byste měli v dalším vzdělávání pokračovat.

2.2 VYBRANÉ ZAHRADNĚ-PEDAGOGICKÉ KOMPETENCE

ORIENTACE V OBLASTI ZAHRADNICTVÍ, A ZEJMÉNA PŘÍRODNÍHO ZAHRADNICTVÍ

Znalosti

Zahradní pedagog:

- disponuje základními poznatky o tvorbě a údržbě zahrad a zná život na zahradě,
- ví, jak řádně pečovat o zdraví půdy a kompostu,
- má základní znalosti nejvýznamnějších druhů zeleniny, bylin a ovoce pro školní zahradu a postupů jejich pěstování,
- uvědomuje si význam různých rostlinných a živočišných druhů v zahradě a chápe jejich vzájemné vztahy a procesy probíhající mezi nimi,
- uvědomuje si význam biodiverzity a dokáže jej vysvětlit; ví, jak na zahradu přilákat další druhy ke zvýšení její biologické diverzity,
- ví, jak může zahrada přispívat k ochraně přírody a klimatu,
- je obeznámen s obsahem koncepce přírodních zahrad,
- zná tři základní principy přírodního zahradnictví a dovede je vysvětlit v souvislostech,
- zná typické prvky přírodní zahrady a chápe jejich úlohy a význam.

Dovednosti

Zahradní pedagog:

- má základní zahradnické dovednosti (osev, výsadba, práce s půdou, kompostování, mulčování, zelené hnojení a preventivní ochrana rostlin),
- rozpoznává nejvýznamnější rostliny a živočichy, zejména užitečný hmyz, za účelem jejich ochrany a rozšiřování; a umí podporovat biologickou diverzitu místa tvorbou vhodného prostředí pro výskyt užitečných druhů rostlin a živočichů.

Postoje

Zahradní pedagog:

- se zajímá o přírodu a zahradnictví,
- v souladu s principy ochrany životního prostředí upřednostňuje přírodní zahradnictví,
- je nadšeným zastáncem přírodních zahrad a při každé příležitosti o nich šíří osvětu,
- respektuje procesy a vztahy v přírodní zahradě a
- vnímá přírodní zahradu jako místo ochrany přírody a klimatu.

ORIENTACE V ZAHRADNÍ PEDAGOGICE JAKO PEDAGOGICKO-METODOLOGICKÉ OBLASTI

Znalosti

Zahradní pedagog:

- umí na příkladu zahrady ukazovat obecné poznatky environmentálního vzdělávání o ochraně přírody, životního prostředí a klimatu,
- dovede vyhledávat informace, zdroje inspirace a metodické materiály v oblasti přírodního zahradnictví,
- chápe přínosy učení v zahradě, dokáže je vysvětlit a uvědomuje si význam venkovní aktivity pro vývoj dítěte,
- zná vhodné metody, formy a nástroje pro osvětu o přírodních zahradách, formuluje vhodné vzdělávací cíle u témat souvisejících s přírodním zahradnictvím a umí s těmito cíli pracovat.

Dovednosti

Zahradní pedagog:

- dokáže zapojovat děti nebo veřejnost do procesů plánování a údržby přírodních zahrad, je schopen obhajovat přínosy jejich zapojení,
- umí vytvořit atraktivní školní hodinu, která má veškeré požadované parametry a vede k naplnění daných vzdělávacích cílů,
- kreativně vyvíjí aktivity s využitím zeleniny, ovoce a dalších přírodních materiálů ze zahrady,
- dovede motivovat druhé k přírodním zahradnickým postupům a udržitelnému životnímu stylu
- má základní dovednosti k vyhledávání a využití zdrojů a podpory pro rozvoj přírodní zahrady (materiální, personální, finanční...).

Postoje

Zahradní pedagog:

- má kladný postoj k pobytu venku a venkovní výuce, cítí se venku dobře a je připraven řešit výzvy (např. špatné počasí, hmyz),
- chce jít příkladem při podpoře udržitelných životních stylů,
- zajímá se o možnosti šíření znalostí a dovedností pro přírodní zahradnictví a je ochoten je předávat ostatním.

Kapitola 3: Metodika kurzu

3.1 TABULKOVÝ PŘEHLED KURZU

	Název modulu	Aktivity	Délka
3.2	Úvod do zahradní pedagogiky	Úvod do kurzu (60 min) Najdi něco z přírody (45 min) Zahradní pedagog (90 min)	195 minut
3.3	Prvky přírodní zahrady a ekologické péče	Prvky přírodní zahrady (60 min) Ekologická péče (45 min)	105 minut
3.4	Prohlídka školní zahrady	Cíle školní zahrady (60 min)	60 minut
3.5	Předpěstování	Předpěstování (40 min) Osev (10 min) Květináče z papíru (10 min) Přepichujeme semenáčky (10 min) Experimenty s klíčením (20 min)	90 minut
3.6	Pěstujeme zeleninu na školní zahradě	Pěstujeme zeleninu na školní zahradě (60 min) Zahradníčíme na zeleninovém záhonu (60 min) Zeleninový záhon – strategie a plánování (45 min)	165 minut
3.7	Půda a kompostování	Půda a kompostování (30 min) Pufrační a filtrační funkce půdy (20 min) Pozorujeme živočichy pracující v kompostu (25 min)	75 minut
3.8	Vzdělávání v přírodní zahradě	Co nám řeknou fotografie (90 min) Vzdělávání v přírodní zahradě (90 min)	180 minut

Název modulu		Aktivity	Délka
3.9	Vzdělávací metody na zahradě	Různé metody a principy (10 min) Klasifikace výukových metod (10 min) Obecné metodické principy (15 min) Praktická ukázka výukových metod (80 min)	120 minut
3.10	Zahrada v předmětech	Zahrada v předmětech (120 min) Příprava vlastní hodiny (60 min)	180 minut
3.11	Užitečný hmyz	Užitečný hmyz (45 min) Stavíme hmyzí hotel (60 min) Vyhledávání hmyzu (120 min)	225 minut
3.12	Zahradní honba za pokladem	Venkovní honba za pokladem (25 min) Plánujeme pátrací hru pro konkrétní zahradu (20 min)	45 minut
3.13	Získáváme podporu k realizaci přírodní školní zahrady	Rolová hra na téma školní zahrady (90 min) Získáváme zdroje pro malé zahradní projekty (90 min)	180 minut
3.14	Plánujeme školní zahradu	Jak plánovat školní zahradu - praktický příklad (120 min) Zapojujeme děti do plánování a tvorby zahrad (75 min)	195 minut
3.15	Práce a oslava na zahradě	Péče o zahradu a práce s přírodními materiály (90 min) Plánujeme zahradní akci (90 min)	180 minut
3.16	Závěrečné prezentace a vyhodnocení	Prezentace závěrečných prací (90 min) Zhodnocení kurzu – Tři zralá jablka (60 min) Čajový dýchánek na rozloučenou – ochutnávka a reflexe kurzu (30 min)	180 minut

Vysvětlivky k tabulkám:

- Pomůcky a materiály
- Délka
- Příprava
- Popis a postup
- Podklady pro učitele a pracovní listy

3.2 ÚVOD DO ZAHRADNÍ PEDAGOGIKY

Zařazené aktivity:

Úvod do kurzu

Najdi něco z přírody

Zahradní pedagog

Vzdělávací cíle:

- Prohloubit si znalosti o významu venkovní aktivity
- Umět vysvětlit, proč je důležité chodit s dětmi ven
- Osvojit si metody pro vzájemné seznámení
- Zamyslet se nad rysy zahradního pedagoga

Anotace:

V rámci úvodního modulu se účastníci kurzu poznají navzájem a zamyslí nad významem venkovní činnosti. Díky zařazeným činnostem si uvědomí širokou škálu výhod, které pobyt venku přináší dětem i dospělým. Účastníci se seznámí s několika relaxačními činnostmi, které ukazují zahradu z jiného úhlu než obvykle. V neposlední řadě zjistí, že podstatnou součástí zahradní pedagogiky jsou nejen znalosti a dovednosti, ale také postoje, a že je velmi důležité s postoji pracovat.

Úvod do kurzu	
	Míč, papír na flipchart, popisovače.
	60 minut
	Aktivita se hodí do interiéru i exteriéru. Potřebujeme dostatečně velký prostor, aby si účastníci mohli sednout do kruhu.
	V úvodní aktivitě kurzu se účastníci prostřednictvím několika drobných činností navzájem seznámí a začnou přemýšlet o zahradě jako důležitém místě učení. V první činnosti se seznamujeme formou žebříčku. Účastníci se v místnosti řadí podle různých proměnných, jako je vzdálenost od domova, délka praxe, věk. V další činnosti si házejí míčem a říkají nahlas svoje jména. Lektor pokračuje činností na téma „Kdo už někdy...“ – ptá se, kdo už někdy založil kompost, zasadil strom, vlastnoručně vypěstoval rajčata... Účastníci „hlasují nohama“ – přemísťují se podle odpovědi na danou otázku. Tyto tři aktivity zaberou cca 25 minut. Další činnost se jmenuje úvodní zamyšlení a pomáhá nám uvědomit si význam pobytu venku v dětství. Účastníci se potichu zamyslí nad následující otázkou: „Kde jsem si jako dítě rád/a hrál/a, jakou mám na dětskou hru nejmilejší vzpomínku?“. Po 2–3 minutách pokládáme doplňující otázky a účastníci se hlásí: Kdo tuto dětskou hru zažil venku? Kdo se při ní ušpinil? Čí hra byla riskantní? Kdo si hrál v přítomnosti dozoru? Tím ilustrujeme význam volné venkovní hry pro vývoj dítěte. I poslední činnost souvisí s významem venkovních aktivit. Rozdělíme účastníky do tří skupin. V nich mají za úkol probrat, jaký vliv má pobyt venku na vývoj dítěte. První skupina probere tělesný vývoj, druhá emoční a třetí sociální. Skupiny si svoje výstupy zapisují. Poté je prezentují ostatním účastníkům a všichni společně o nich diskutují. Tyto tři aktivity zaberou 35 minut.
	publikace Dítě venku v přírodě: ohrožený druh? (Daniš, 2016)

Najdi něco z přírody	
	List s otázkami, psací potřeby, desky s klipem
	45 minut

	Aktivita se hodí do interiéru i exteriéru. Potřebujeme dostatečně velký prostor, aby si účastníci mohli sednout do kruhu.
	Cílem této relaxační aktivity je, aby se účastníci mohli protáhnout a lépe poznat ostatní. Na krátkou procházku se vydají do zahrady nebo do zeleně. Tam si najdou něco, co jim připomíná samy sebe – tvarem, povrchem, barvou, vztahem k jiným lidem nebo ke komunitě. Smyslem je podívat se na přírodu z jiného úhlu a uvolnit se. Po návratu účastníci stručně referují o tom, co se o přírodním světě nebo o sobě samých dozvěděli.
	Najdi něco z přírody – list účastníka Najdi něco z přírody – list lektora

Zahradní pedagog

	3 archy papíru na flipchart, arch papíru XXL, materiály z přírody, různé tvůrčí pomůcky (barvy, popisovače, textil, noviny apod.), nůžky, lepidlo, štětce...
	90 minut
	Aktivita se hodí do interiéru i exteriéru. V místnosti shromáždíme veškerý potřebný materiál. Na tvůrčí práci budeme potřebovat vhodný prostor na podlaze nebo dostatečný počet stolů.
	Lektor zahájí aktivitu připomínkou hlavního cíle našeho kurzu – osvojit si všechny potřebné dovednosti, abychom mohli být dobrými zahradními pedagogy. Poté rozdělí účastníky do tří skupin. Každá obdrží jeden list papíru na flipchart a popisovače. První skupina zapisuje všechny potřebné dovednosti zahradního pedagoga. Druhá skupina zapisuje znalosti a poslední skupina postoje. Po 5 minutách se skupiny přesouvají k dalšímu listu a na seznam přepisují další nápady – a totéž ještě jednou. Poté účastníci obkreslí tělo jednoho z nich na papír XXL. Toto tělo představuje zahradního pedagoga. Poté na ně skupiny jedna po druhé přepisují svoje okruhy nápadů (znalosti, dovednosti a postoje) a vyzdobují je různými materiály ze zahrady. Nakonec se všichni společně ponoří do výsledku svojí práce, mohou se podělit o své pocity nebo úvahy. Lektor diskusi vhodným způsobem zakončí.
	vybrané zahradně-pedagogické kompetence (viz výše v této příručce)

3.3 PRVKY PŘÍRODNÍ ZAHRADY A EKOLOGICKÉ PÉČE

Zařazené aktivity:

Prvky přírodní zahrady

Ekologická péče

Cíle školní zahrady

Vzdělávací cíle:

- Seznámit se s různými prvky přírodní zahrady a jejich ekologickými přínosy
- Uvědomit si význam prvků přírodní zahrady pro vlastní pedagogickou činnost
- Seznámit se s preventivními opatřeními biologické ochrany rostlin
- Interpretovat pyramidu ochrany plodin
- Seznámit se s běžnými druhy škůdců na domácích zahradách
- Seznámit se s prostředky biologického boje
- Osvojit si přípravu jích a odvarů

Anotace:

Modul se zaměřuje na výuku základů zahradnictví, plánování školních zahrad s prvky přírodní zahrady a adaptace školní zahrady na klimatické změny. Hlavní důraz klade na pochopení ekologických vazeb mezi přírodou a zahradou a na podporu rozšíření jednotlivých skupin živočichů / hmyzu. V dalším kroku se účastníci podrobněji seznámí s ekologickou péčí o zahradu. Zdůrazněn je rovněž význam zahrady jako ekologické niky.

Prvky přírodní zahrady	
	Prezentace a dataprojektor.
	60 minut
	Aktivita je určena do interiéru. Lektor zajistí vedení prezentace a promítací plochu.
	Prezentujeme nejdůležitější prvky přírodní zahrady pro školní zahradu s ohledem na jejich ekologický význam a využitelnost při přípravě výuky. Mezi prvky přírodní zahrady patří živé ploty, kvetoucí louky, květiny a kvetoucí trvalky, útvary z mrtvého dřeva a kamení, zvláštní stanoviště (např. vodní prvky nebo přírodní kamenné zídky) a listnaté stromy. Dále se věnujeme změnám klimatu, způsobům adaptace přírodní zahrady na tyto změny a jejímu příspěvku ke zmírňování následků horka. Probereme rovněž rostliny adaptované na změny klimatu.
	Prezentace: Přírodní zahrady a změna klimatu Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky
Ekologická péče	
	Prezentace, dataprojektor .
	45 minut
	Aktivita je určena do interiéru. Lektor zajistí vedení prezentace a promítací plochu.
	Lektor prezentuje základní zahradnické postupy ekologické péče o zahradu a ochrany rostlin. Nejprve se účastníci seznámí s ekologickými vztahy mezi škůdci a užitečným hmyzem. Poté se podívají na nejvýznamnější choroby rostlin a škůdce s obvyklým výskytem na školních zahradách a proberou možné způsoby boje proti nim. Dále s účastníky probereme recepty na domácí jichy, zalkvasy a čaje na posílení rostlin a předvedeme jejich výrobu.
	Prezentace: Ekologická péče Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

3.4 PROHLÍDKA ŠKOLNÍ ZAHRADY

Vzdělávací cíle:

- Poznat a pochopit prvky pedagogické činnosti na zahradě
- Pochopit rozsah, funkci a využití vzdělávacích prvků na školní zahradě
- Získat osobní zkušenost se vzdělávacími prvky na školní zahradě

Anotace:

Společně navštívíme ukázkovou školní zahradu a podrobně prozkoumáme prvky zahradní pedagogiky jako vyvýšený záhon, prostor k sezení, štěrkový záhon, zeleninový záhon, výhled z houpací sítě a řada dalších.

Cíle školní zahrady	
	Psací pomůcky, flipchart.
	60 minut
	Aktivita je určena do exteriéru.
	Spolu s účastníky navštívíme předváděcí školní zahradu obsahující pestrou škálu zahradně pedagogických prvků. Na příkladu této školní zahrady podrobně prozkoumáme vzdělávací prvky a vysvětlíme, jak je lze zapojit do školní hodiny a zahradně pedagogické činnosti.
	Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

3.5 PŘEDPĚSTOVÁNÍ

Zařazené aktivity:

Předpěstování

Osev

Květináče z papíru

Přepichujeme semenáčky

Experimenty s klíčením

Vzdělávací cíle:

- Seznámit se s výhodami předpěstování
- Umět vysvětlit výhody pěstování v ekologických nádobách a substrátu bez rašeliny.
- Vnést klíčení přímo do třídy
- Nacvičit si výsev semen zeleniny, seznámit se s postupy přírodě blízké péče o zeleninové záhony (zejména boje proti plevelům a škůdcům)
- Seznámit se s druhotným využitím materiálů při předpěstování
- Seznámit se s pěstováním na okenním parapetu
- Vybrat vhodné druhy k pěstování na parapetu
- Nacvičit si přepichování semenáčků
- Provádět experimenty s klíčením

Anotace:

V úvodní prezentaci vyložíme teorii a základní postup předpěstování. S těmito poznatky se můžeme pustit do následujících praktických cvičení. Předpěstování je spojeno s řadou výhod. Na jedné straně si při aktivitě uvědomíme, že různé rostliny

mají různé předpěstební potřeby. Můžeme je velmi dobře pozorovat během klíčení i dalšího růstu. O rostlinky se musíme také starat, aby prospívaly, a při přepichování budeme s žáky rozvíjet jemnou motoriku. Předpěstování je počátkem pěstebního cyklu od semínka po sklizeň. Sílu klíčení můžeme zkoumat v různých experimentech.

Předpěstování	
	Prezentace a dokumenty pro lektora (s informacemi o předpěstování).
	40 minut
	Aktivita je určena do interiéru. Lektor zajistí vedení prezentace, promítací plochu a vytištění dokumentu. Uspořádáme místnost tak, aby všichni viděli na prezentaci.
	Při prezentaci načrtneme výhody předpěstování. Vysvětlíme přednosti pěstování v ekologických nádobách a substrátu bez rašeliny. Do třídy a různých hodin začleníme téma klíčení. Účastníci se seznámí s druhotným využitím materiálů při předpěstování a s pěstováním na okenním parapetu. Vyberou vhodné druhy k pěstování na parapetu. Zváží různé odrůdy, termíny výsevu, hloubky výsevu a hodnoty osvětlení a teploty v době klíčení.
	Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

Osev	
	Semenáčky salátu v sadbovači, malé keramické květináče nebo druhotné nádoby, hlína, špejle na přepichování, konev.
	10 minut
	Tuto hodinu můžeme učit v interiéru i exteriéru. Zajistíme dostatečný pracovní prostor pro všechny skupiny.
	Když mají semenáčky salátu v sadbovači dva až čtyři listy, opatrně je přepichujeme do hlíny v keramickém květináči.
	Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

Květináče z papíru	
	Proužky novinového papíru (cca 10 cm), noviny na výrobu květináčů, lepicí páska.
	10 minut
	Tuto hodinu můžeme učit v interiéru i exteriéru. Zajistíme dostatečný pracovní prostor pro všechny skupiny.
	Vyrobíme si papírové květináče na pěstování zeleniny. Noviny namotáme okolo lisu a vylisujeme květináč. V případě potřeby květináč slepíme a označíme lepicí páskou.

Přepichujeme semenáčky	
	Semenáčky salátu v sadbovači, malé keramické květináče nebo druhotné nádoby, hlína, špejle na přepichování, konev.
	10 minut
	Tuto hodinu můžeme učit v interiéru i exteriéru. Zajistíme dostatečný pracovní prostor pro všechny skupiny.
	Když mají semenáčky salátu v sadbovači dva až čtyři listy, opatrně je přepichujeme do hlíny v keramickém květináči.

Experimenty s klíčením	
	Jedlé výhonky, sklenice na klíčení, fazole, keramický květináč, sádra, plastové kelímky, řeřicha, vata, sůl, ocet.
	20 minut
	Tuto hodinu můžeme učit v interiéru i exteriéru. Zajistíme dostatečný pracovní prostor pro všechny skupiny.
	Představíme postupy pozorování a dokumentace klíčení. Prohlížíme si výhonky ve sklenici na klíčení a ochutnáme je. Sestavíme fotografický deník klíčení fazolí a pozorujeme, jak klíčky prorazí vrstvou sádry. Na několika jednoduchých experimentech ukážeme, co potřebuje řeřicha ke klíčení a růstu a co jejímu klíčení zabraňuje.
	Pracovní list Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

3.6 PĚSTUJEME ZELENINU NA ŠKOLNÍ ZAHRADĚ

Zařazené aktivity:

Pěstujeme zeleninu na školní zahradě

Zahradničíme na zeleninovém záhonu

Zeleninový záhon – strategie a plánování

Vzdělávací cíle:

- Získat znalosti o obvyklých principech střídání plodin (velcí – střední – malí jedlíci)
- Umět vysvětlit výhody smíšené výsadby a střídání plodin.
- Zvažovat střídání plodin a smíšenou výsadbu při plánování zeleninového záhonu
- Zvládnout samostatné pěstování vybraných druhů zeleniny a péči o plodiny
- Seznámit se s vhodnými druhy zeleniny na školní zahradu a umět je vybírat podle místních podmínek
- Poznat strategie péče o zeleninový záhon v letních měsících
- Probrat možnosti třídního zeleninového záhonu

Anotace:

Modul se věnuje výsadbě zeleninového záhonu. Účastníci by měli porozumět postupům plánování zeleninových záhonů a péče o ně během sezóny a zjistit, které druhy zeleniny jsou zvláště vhodné pro školní třídu. Během aktivity se účastníci rozdělí do skupinek, osází záhony a společně prodiskutují, jak na zahradě pracovat s žáky a jak zeleninový záhon začlenit do školní výuky.

Pěstujeme zeleninu na školní zahradě	
	Prezentace a dokumenty pro lektora (s informacemi o pěstování zeleniny).
	60 minut
	Aktivita je určena do interiéru. Lektor zajistí vedení prezentace, promítací plochu a vytištění dokumentu.
	Základem úspěchu je správná volba plodiny, příprava půdy a péče o zeleninový záhon. Pokud chceme sklízet zeleninu zdravou, měli bychom také dodržovat postupy smíšené výsadby a střídání plodin. Zejména doporučujeme takové druhy zeleniny a salátů, které lze pěstovat na jaře, sklídit před prázdninami a zpracovat na chutnou svačinku. Představíme si vhodné druhy zeleniny na školní zahradu se sklizní před prázdninami nebo po nich. Probereme strategie péče o zeleninový záhon v letních měsících. Prezentace se věnuje také vybraným druhům bylin, které se běžně používají v kuchyni a můžeme je uplatnit na školní zahradě a ve výuce. Ukážeme si plánování zeleninového záhonu na školní zahradu krok za krokem.
	Prezentace: Pěstujeme zeleninu Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

Zahradničíme na zeleninovém záhonu	
	Školní nebo ukázková zahrada se zeleninovým záhonem, 8 různých druhů zeleniny na ochutnávku (např. červená řepa, brambory, cuketa, okurka, cibule, fenykl, celer zahradní, celer hlíznatý), 4 další druhy zeleniny na ochutnávku (např. kedlubna, cibule, celer, okurka).
	45 minut
	Aktivita je určena do exteriéru. Podmínkou je vhodné outdoorové oblečení.
	Prohlédneme si vybranou školní (nebo ukázkovou) zahradu v okolí s vhodným zeleninovým záhonem. Nad záhonem probereme praktické zahradnické aspekty. Podle ročního období můžeme zkontrolovat napadení zeleniny škůdci, dále probereme délku pěstebního cyklu a kombinaci s kvetoucími rostlinami. Seznámíme se také s mulčovacími materiály.

	Rozmanitost zeleniny z hlediska chutí a tvarů prozkoumáme prostřednictvím drobných her a ochutnávky, která by rovněž na prohlídce neměla chybět.
	Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

Zeleninový záhon – strategie a plánování

	Brožury a knížky o zelenině a pěstování zeleniny na zahradě, papír, pastelky.
	60 minut
	Tuto hodinu můžeme učit v interiéru i exteriéru. Zajistíme dostatečný pracovní prostor pro všechny skupiny.
	Skupinovou práci na plánování zeleninového záhonu zorganizujeme takto: 1) Sestavíme seznam preferovaných druhů zeleniny vhodných pro jednu školní zahradu (min. 6, max. 10). 2) S vybranými plodinami naplánujeme zeleninový záhon (jde o záhon o rozměrech 2 × 3 m), a to podle zásad smíšené výsadby. Zohledníme také období před sklizní a po ní. Pořídíme náčrtek. 3) Jak byste se o napláňovaný zeleninový záhon starali v rámci školní výuky nebo družiny? (příprava půdy, výsev / předpěstování, mulčování, zavlažování, hnojení, sklizeň, ochrana plodin atd.)
	Pracovní list Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

3.7 PŮDA A KOMPOSTOVÁNÍ

Zařazené aktivity:

Půda a kompostování

Pufrační a filtrační funkce půdy

Pozorujeme živočichy pracující v kompostu

Vzdělávací cíle.

- Získat znalost obvyklých principů střídání plodin (velcí – střední – malí jedlíci)
- Osvojit si základní poznatky o ochraně, revitalizaci a obnově půdy
- Seznámit se s hlavními půdními organismy a jejich významem pro kvalitu půdy.
- Prohloubit si znalost mulčování a zeleného hnojení
- Poznat výhody použití bezrašelinových substrátů
- Seznámit se s hnojivy a přípravky ke kypření půdy pro zdravé / přírodní zahradnictví
- Umět vysvětlit postupy kompostování a využití kompostu
- Osvojit si metody k začlenění témat půdy a kompostování do výuky

Anotace:

Modul osvětluje význam a ekologickou funkci půdy a to, že bez úrodné půdy by nebyl možný život na Zemi. Poukazuje na různá nebezpečí pro naši půdu a možnosti její ochrany. Věnuje se rovněž tématům mulčování, zahradnictví bez rašeliny a s nimi spojené ochrany půdy. Rozsáhlou pozornost upírá k zakládání kompostu a k životu, který v něm najdeme. Na závěr modulu jsou prováděny různé experimenty.

Půda a kompostování	
	Prezentace a dokumenty pro lektora (s informacemi o půdě a kompostování).
	30 minut
	Aktivita je určena do interiéru. Lektor zajistí vedení prezentace, promítací plochu a vytištění dokumentu. Uspořádáme místnost tak, aby všichni viděli na prezentaci.
	Lektor prezentuje základní zahradnické postupy ochrany, revitalizace a obnovy půdy. Poté probere hlavní půdní organismy a jejich význam pro kvalitu půdy. Vedle přínosů mulčování a zeleného hnojení se věnuje i plodinám vhodným pro tento účel. Osvětlí význam použití bezrašelinových substrátů a ekologických hnojiv / přípravků ke kypření půdy pro zdravé / přírodní zahradnictví. Probere s účastníky zásady řádného kompostování a obecné kompostovací techniky.
	Prezentace: Půda a kompostování Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

Pufrační a filtrační funkce půdy	
	2 plastové láhve, čajový filtr, různé substráty, indikační pH papírky, ocet, odměrka, voda, Petriho miska, dřevěný rám na upevnění láhví.
	20 minut
	Aktivita probíhá v interiéru i v exteriéru. Na dostatečně dlouhý stůl umístíme pomůcky pro praktickou činnost.
	• Do plastové láhve s hlínou nasypeme substrát. • Při otvírání láhve umístíme pod hrdlo větší oblázek, případně čajový filtr, aby se nám hlína nevyplavila. • Láhev umístíme do dřevěného rámu. • Do vody přidáme kyselinu (docílíme velmi kyselé chuti). • Pomocí indikačního papírku změříme hodnotu pH.

	• Pomocí trychtýře pomalu vléváme kyselou vodu do plastové láhve naplněné hlínou. Voda by neměla stékat po obvodu láhve mezi hlínou a plastem. Tím by se snížila filtrační účinnost. • Pod láhev umístíme Petriho nebo jinou misku. • Pomocí dalšího indikačního papírku zjistíme pH vody odtékající z láhve a porovnáme výsledek s prvním měřením.
	Pracovní list

Pozorujeme živočichy pracující v kompostu

	Kompost, lupy, mikroskop, krabičkové lupy, Petriho misky, plastové misky, lžice, lopatka.
	25 minut
	Aktivita probíhá v blízkosti kompostu.
	Umístíme kompost do nádoby a hledáme větší půdní organismy (svinky, rozchodníky, roztoče, chvostoskoky, larvy, ...) Nalezené organismy opatrně lžící přemístíme do Petriho misky a pod lupou nebo mikroskopem je s pomocí pracovních listů a určovacích klíčů poznáme.
	Pracovní listy a určovací klíče Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

3.8 VZDĚLÁVÁNÍ V PŘÍRODNÍ ZAHRADĚ

Zařazené aktivity:

Co nám řeknou fotografie

Vzdělávání v přírodní zahradě

Vzdělávací cíle:

- Inspirovat jiné účastníky a prokázat pochopení zásad přírodního zahradnictví
- Uvědomit si různé významy a přínosy zahradní pedagogiky a zjistit, jak začít s výukou v přírodní zahradě

Anotace:

Cílem první části modulu je inspirovat účastníky s pomocí obrázků školních a komunitních zahrad. Druhá část je zaměřena na výuku na školní zahradě – o co se jedná, čím je důležitá a jak začít (součástí jsou konkrétní tipy).

Co nám řeknou fotografie	
	Dataprojektor.
	90 minut
	Fotografie nebo powerpointovou prezentaci je třeba zaslat předem, nejméně tři dny před zahájením kurzu. Aktivita je určena do interiéru.
	Účastníci jeden po druhém prezentují vždy desítku obrázků s tipy na přírodní zahradnictví (se zapojením dětí, mládeže, veřejnosti, příklady dobré praxe ze školních nebo komunitních zahrad). Upozorníme účastníky, že na prezentaci každého obrázku mají 20 sekund, tj. celkem 200 sekund (cca 3,5 minuty) na účastníka.

	Velmi dbáme na to, aby účastníci časový limit nepřekračovali. Při tomto tempu strávíme prezentacemi téměř 70 minut (u skupiny o 20 účastnících). Zbývající čas si vyhradíme na reflexi.
	Pozn.: Aktivita je inspirována formátem Pecha Kucha (20 snímků po 20 sec) https://cs.wikipedia.org/wiki/Pecha_Kucha https://en.wikipedia.org/wiki/PechaKucha

Vzdělávání v přírodní zahradě

	Pomůcky k činnostem na rozvoj citlivosti, flipchart, barevné papíry, tužky, dataprojektor.
	90 minut
	První část aktivity je určena do exteriéru a druhá do interiéru.
	Aktivita se skládá z pěti částí. V první části rozdělíme účastníky do skupinek a každé zadáme jinou činnost na rozvoj citlivosti v prostředí zahrady. Svoje výsledky poté účastníci prezentují ostatním, mohou se podělit i svoje vlastní aktivity. Lektor hovoří o významu činností pro rozvoj citlivosti v rámci venkovní výuky. V další části se účastníci s lektorem věnují brainstormingu na téma „Vzdělávání v přírodní zahradě – co to je? Třetí část je zaměřena na přínosy učení v přírodní zahradě. Každý účastník napíše (max. 3) nejdůležitější přínosy učení v přírodní zahradě – na jeden barevný papír z pohledu dětí a na druhý z pohledu pedagoga. Poté každý svoje nápady prezentuje, lektor může připojit další nápady nebo poukázat na výzkumy k danému tématu. Ve čtvrté části lektor prezentuje účastníkům vybraná doporučení (tipy pro učitele z časopisu Bedrník), jak s venkovní výukou začít a jak učit bezpečně. Každý účastník si vybere tip, které jej nejvíce oslovil, a společně o vybraných tipech diskutujeme. Poslední část je zaměřena na speciální pomůcky, které se nám při výuce v přírodní zahradě budou velmi hodit. Lektor přednese powerpointovou prezentaci s příklady dobré praxe.
	Seznam tipů (Bedrník roč. 17, č. 1, s. 5–7) Prezentace: Příklady dobré praxe

3.9 VZDĚLÁVACÍ METODY NA ZAHRADĚ

Zařazené aktivity:

Různé metody a principy

Klasifikace výukových metod

Obecné metodické principy

Praktická ukázka výukových metod

Vzdělávací cíle:

- Zorientovat se ve vzdělávacích metodách
- Seznámit se s metodickými principy
- Vyzkoušet si nové praktické postupy pro různé cílové skupiny

Anotace:

Tento modul je zaměřen na získání základní orientace ve vzdělávacích metodách a principech. Nejprve se účastníci zamyslí nad různými vzdělávacími metodami, které obvykle uplatňují a které jsou obzvláště vhodné pro zahradní pedagogiku. V dalším kroku se seznámí s odbornou klasifikací těchto metod. Informujeme je o nejzajímavějších principech, které se uplatní při tvorbě uceleného plánu výuky. Největší část modulu je věnována praktickým ukázkám metod a principů v konkrétní zahradě, kde se aktivita odehrává. Účastníci se rovněž seznámí s řadou inspirativních příkladů dobré praxe.

Různé metody a principy	
	Flipchart.
	10 minut
	Aktivita je určena do interiéru, při příznivém počasí ji lze realizovat i venku.
	S účastníky vedeme brainstorming na následující trojici otázek: Jak si představujete školní hodinu? Které metody znáte? Které metody upřednostňujete v rámci zahradní pedagogiky? K první otázce vedeme s účastníky diskusi. Odpovědi na druhou společně zapisujeme na flipchart a preferované metody pak účastníci kroužkují.

Klasifikace výukových metod	
	Prezentace, dataprojektor.
	15 minut
	Aktivita je určena do interiéru. Připravíme místnost k promítání.
	Tato navazující aktivita představí klasifikaci výukových metod vzešlých z brainstormingu. Rozlišujeme dvě hlavní kategorie metod: metody zaměřené didakticky (s ohledem na zdroj a typ poznatků) a psychologicky (s ohledem na aktivitu a samostatnost žáků). Obě kategorie vysvětlíme účastníkům na praktických příkladech.
	Prezentace: Klasifikace výukových metod

Obecné metodické principy	
	Prezentace, dataprojektor.
	15 minut
	Aktivita je určena do interiéru. Připravíme místnost k promítání.
	Představíme různé principy, které lze uplatnit v rámci ucelené metodologie zahradní pedagogiky. Účastníci se seznámí se čtyřmi nejzajímavějšími principy. Podrobně jim přiblížíme obsah každého principu.
	Prezentace: Obecné metodické principy

Praktická ukázka výukových metod	
	Prezentace, dataprojektor, fotografie. Výběr publikací a pomůcek pro praktické činnosti.
	80 minut
	Aktivita je určena do exteriéru. Připravíme si veškeré pomůcky na danou aktivitu.
	V této aktivitě se účastníci prakticky seznámí se všemi prezentovanými metodami a principy, a to na vybraných ukázkách dobré praxe. Účastníci se aktivně zapojí do prezentace postupů, čímž si je i sami vyzkoušejí. Účastníci se seznámí s konkrétními postupy (programy, aktivitami, akcemi pro veřejnost, pro rodiny s dětmi, pro seniory, pro školní třídy, ...) šitými na míru konkrétní zahradě, ve které jsou postupy představovány.
	Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

3.10 ZAHRADA V PŘEDMĚTECH

Zařazené aktivity:

Zahrada v předmětech

Příprava vlastní hodiny

Vzdělávací cíle:

- Objevit možnosti využití zahrady v široké škále školních předmětů
- Seznámit se s přednostmi mezioborové výuky na zahradě
- Naučit se úspěšnému vedení hodiny na zahradě

Anotace:

V tomto modulu si účastníci vyzkoušejí výukové aktivity pro řadu předmětů, které mohou realizovat přímo na zahradě. Na příkladech dobré praxe je seznámíme s mezioborovou výukou na zahradě a s jejími přednostmi. V poslední části modulu účastníci vytvářejí vlastní plán hodiny, a to s důrazem na motivaci, cíle a reflexi. Nakonec dostanou úkol na příští setkání.

Zahrada v předmětech

	Pomůcky na aktivity k jednotlivým předmětům, prezentace o mezioborové výuce. Knížky, brožury a vybrané pracovní listy z inspirativních webových stránek (na ukázkou).
	105 minut
	První část aktivity je určena do interiéru a druhá do exteriéru. Připravíme si veškeré pomůcky a úkoly na jednotlivé předměty.
	V první části aktivity lektor prezentuje stávající školní projekt (Jabloň) jako dobrou ukázkou mezioborové výuky. Následuje diskuse s účastníky. Ve druhé části aktivity se účastníci věnují drobným úkolům na jednotlivé předměty. Vytvoříme 10 skupin (dle školních předmětů) a každé zadáme jiný úkol, předáme potřebné pomůcky. Poté účastníci hovoří o svých úkolech s ostatními, stručně představují svoje školní předměty a zamýšlejí se nad různými vzdělávacími aktivitami pro tyto předměty. Na závěr lektor představí vybrané zdroje inspirace pro venkovní výuku jednotlivých předmětů – knihy, brožury a webové stránky.
	Prezentace: Školní projekt (Jabloň) Seznam vzdělávacích aktivit ke všem předmětům Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

Příprava vlastní hodiny	
	Prezentace, prázdné tabulky s plánem výuky (pro každého účastníka jedna), vyplněné plány (zeměpis, dějepis, přírodověda a fyzika).
	75 minut
	Tuto hodinu můžeme učit v interiéru i exteriéru. Zajistíme dostatečný pracovní prostor pro všechny skupiny.
	Účastníci předchozí části se rozdělí do 4 skupin (podle předmětů – zeměpis, dějepis, přírodověda a fyzika). Mají za úkol promyslet si u tohoto konkrétního plánu výuky motivaci a reflexi a odhadnout jeho cíle. Vše vyplní do zvláštní tabulky (její druhá polovina je již vyplněná). Poté jednotlivé skupiny stručně představí svoje nápady ostatním. Lektor nápady shrnuje a přidává další vybrané příklady motivace a reflexe. Na závěr účastníkům vysvětlí domácí úkol na příští aktivitu. Rozdá prázdné tabulky s plánem výuky, které účastníci vyplní doma (mohou pracovat samostatně nebo ve skupinách). Plán by měl pokrýt 1–2 školní hodiny na libovolné zahradní téma (začlenění zahrady do konkrétních předmětů). Podle počtu prezentací určíme časovou dotaci na jednu prezentaci (doporučujeme min. 5 minut na skupinu; při velkém počtu samostatně zpracovaných prezentací můžeme účastníky rozdělit do dvou skupin, ve kterých si úkoly navzájem odprezentují). Z každé skupiny mohou přednášet maximálně 2 členové, k dispozici je dataprojektor.
	Tabulka s plánem výuky (prázdná) Tabulka s plánem výuky (částečně vyplněná pro 4 předměty) Prezentace: Motivace a reflexe

3.11 UŽITEČNÝ HMYZ

Zařazené aktivity:

Užitečný hmyz

Stavíme hmyzí hotel

Vyhledávání hmyzu

Vzdělávací cíle:

- Uvědomit si význam hmyzu v zahradě a pochopit jeho přínos
- Zkusit si postavit hmyzí hotel
- Seznámit se praktickými ukázkami biomonitoringu hmyzu

Anotace:

Tento modul se zaměřuje na užitečný hmyz na zahradě. V úvodní prezentaci seznámíme účastníky s různými druhy hmyzu a jejich funkcemi a přínosy. Ukážeme jim tak pohled na hmyz jako důležitou a žádoucí součást zahrady. Stavba hmyzího hotelu je jedna z řady činností, kterými lze ze zahrady udělat vhodné místo tyto živočichy. Na závěr modulu se účastníci věnují pozorování vybraných druhů hmyzu v různých ekosystémech zahrady (metoda biomonitoringu).

Užitečný hmyz	
	Prezentace, dataprojektor.
	45 minut
	Aktivita je určena do interiéru. Připravíme místnost k promítání.
	Lektor přednese prezentaci na téma užitečného hmyzu na zahradě a živočichům přátelských zahradních prvků. Součástí prezentace jsou praktické rady k podpoře užitečného hmyzu, boji proti slimákům apod., jakož i informace o různých typech hmyzích hotelů. Po prezentaci dáme účastníkům prostor pro otázky a diskusi.
	Prezentace: Užitečný hmyz v zahradě Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

Stavíme hmyzí hotel	
	Prázdné plechovky, rákos, drát, zahradnické nůžky, velký stůl.
	60 minut
	Aktivita se hodí do interiéru i exteriéru.
	Nejprve připomeneme správné postupy stavby hmyzího hotelu z předchozí prezentace. Poté si účastníci prohlíží různé ukázky hmyzích hotelů na zahradě a vyjadřují se k jejich vhodnosti, kvalitě provedení, výhodám a nevýhodám. Nakonec si každý postaví svůj malý hmyzí hotel z plechovky a rákosu.
	Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky

Vyhledávání hmyzu	
	Akvaristické sítky, sítky na motýly, lupa, misky, lopatky, klíč k určování hmyzu nebo atlas hmyzu.
	120 minut
	Aktivita je určena do exteriéru. Připravíme veškeré pomůcky na biomonitoring a věci z přírody na úvodní činnost.
	Nejprve rozdělíme účastníky do tří skupin na základě aktivity na rozvoj sensitivity: každý účastník obdrží textilní sáček s vybranou věcí z přírody. Účastníci věc prozkoumají hmatem, bez použití zraku, a pokusí se najít jiného účastníka se stejnou věcí. Nemohou však mezi sebou mluvit ani si prohlížet obsah ostatních tašek. Povolen je pouze hmatový smysl. Když všichni věří, že se přidali ke správné skupině, mohou si zkontrolovat, zda mají v sáčkích tu samou věc. Každá skupina obdrží jinou pomůcku na biomonitoring. Skupiny si pomůcky navzájem ukazují a hádají, k jakému typu monitoringu jsou určeny (voda, půda, louka). Poté lektor podrobně popíše a prakticky předvede použití pomůcek, postup manipulace s drobnými živočichy a způsob práce s určovacím klíčem. Po cca 40 minutách pozorování skupiny jedna po druhé ukazují, které druhy hmyzu našly. Na závěr shrneme nejdůležitější poznatky.
	Seznam inspirativní literatury – knihy, brožury, internetové stránky Klíč pro určování hmyzu – louka Klíč pro určování hmyzu – půda Klíč pro určování hmyzu – voda

3.12 ZAHRADNÍ HONBA ZA POKLADEM

Zařazené aktivity:

Venkovní honba za pokladem

Plánujeme pátrací hru pro konkrétní zahradu

Vzdělávací cíle:

- Poznat / zopakovat si různé prvky přírodního zahradnictví, faunu a flóru
- Povzbudit účastníky k zábavnému pobytu venku – na zahradě nebo v parku
- Získat dovednosti k plánování honby za pokladem nebo pátrací hry (pokud možno s uplatněním zásad místně zakotveného učení)

Anotace:

Účastníci si honbu za pokladem osobně vyzkoušejí a získají dovednosti k přípravě pátrací hry u nich na školní nebo komunitní zahradě. Rozdělíme účastníky do dvou skupin. Skupina A obdrží pracovní list a vydá se na honbu za pokladem. Skupina B zůstane na místě, odkud nemá výhled na pohyb skupiny A, a pracuje na návrhu místně zakotvené zahradní pátrací hry. Na závěr se obě skupiny spojí a účastníci diskutují, zda si dovedou představit pátrací hru šitou na míru jejich školní zahradě. Hovoří o svých zkušenostech a o hádankách z dílny skupiny B.

Venkovní honba za pokladem	
	Pracovní list k pátrací hře, psací potřeba do každé skupiny. Krabice s překvapením (poklad) – volitelná Kompas – volitelný Aplikace – volitelná
	15–20 minut

	Vytiskneme pracovní list k pátrací hře. Snadná varianta: použijeme libovolný pracovní list k zahradní pátrací hře z internetu. Obtížnější (a doporučená) varianta: připravíme pracovní list šitý na míru konkrétní zahradě, ročnímu období atd. Ukryjeme poklad v zahradě.
	Účastníci obdrží pracovní list šitý na míru dané zahradě. Postupují zahradou z jednoho stanoviště na druhé. Na každém stanovišti splní úkol a poté obdrží indicii (písmeno či slovo do křížovky apod.). Splní-li správně všechny úkoly, dozvědí se cestu k pokladu. Nakonec poklad objeví (obsahem může být něco zdravého k snědku, drobné překvapení, pozvánka na malou zahradní slavnost). Reflexe: Po získání pokladu účastníci celou hru zhodnotí. Procházíme správné odpovědi a upozorňujeme na různé prvky přírodního zahradnictví a jejich význam, ale i na specifika dané přírodní zahrady. Poznámka: Zahradní pátrací hru lze zorganizovat na mnoho způsobů. Například můžeme nakreslit mapu zahrady s trasou a jednotlivými stanovišti, kde budou účastníci plnit úkoly. Nebo můžeme úkoly zadávat podél naučné stezky – stanoviště zřizujeme u infopanelů na zahradě, u stromů a rostlin opatřených tabulkou apod.
	Publikace Questing. Pracovní list: Příklad místně zakotvené pátrací hry z dílny centra Surya (inspirace pro tvorbu vlastní pátrací hry).

Plánujeme pátrací hru pro konkrétní zahradu	
	Pero nebo tužka, pracovní list.
	15–20 min
	Vytiskneme pracovní list.
	Skupina obdrží pracovní list. Podle pokynů připraví účastníci návrh pátrací hry pro konkrétní zahradu.
	Pracovní list: Plánujeme pátrací hru pro konkrétní zahradu

3.13 ZÍSKÁVÁME PODPORU K REALIZACI PŘÍRODNÍ ŠKOLNÍ ZAHRADY

Zařazené aktivity:

Rolová hra na téma školní zahrady

Získáváme zdroje pro malé zahradní projekty

Vzdělávací cíle:

- Získat povědomí o různých aktérech zainteresovaných na rozvoji školní zahrady
- Rozvíjet dovednosti k představení vlastní vize přírodní školní zahrady
- Rozvíjet dovednosti k psaní projektů a vyhledávání partnerů v rámci tvorby přírodní školní zahrady

Anotace:

Iniciativa zahradního pedagoga k transformaci běžné školní zahrady na zahradu přírodní zahrnuje i vyjednávání s vedením školy a zřizovatelem. Účastníci získají zkušenosti s vyhledáváním zdrojů a spojenců pro svoji školní zahradu.

Rolová hra na téma školní zahrady

	Kartičky s rolemi, flipchart a popisovače.
	90 min
	Pracujeme v interiéru nebo exteriéru, posadíme se do kruhu. Předem účastníkům vysvětlíme trojici hlavních rolí.
	1. Hráči si sednou do kruhu. Ředitel školy zahájí schůzi a uvede, co je na programu. 2. Zahradní pedagog představí projekt přírodní školní zahrady. 3. Jednotliví hráči se postupně připojují na stranu zahradního pedagoga, nebo na stranu odpůrců projektu. 4. Ředitel ukončí schůzi. 5. Po hraní rolí následuje diskuse. 6. Shrňme doporučení, jak může zahradní pedagog postupovat k získání podpory na realizaci projektu přírodní školní zahrady.
	Popis hraní rolí s vysvětlením jednotlivých rolí, pokyny pro aktivitu. Projekt školní zahrady (potřebuje zahradní pedagog pro svoji prezentaci).

Získáváme zdroje pro malé zahradní projekty	
	Flipchart a popisovače, pracovní listy pro účastníky (snímky prezentace s volným místem na poznámky).
	90 min
	Pracujeme v interiéru nebo exteriéru.
	1. Lektor prezentuje postupy psaní projektů na financování realizace přírodní školní zahrady a možné zdroje financování (15 min). 2. Skupinová práce a) Lektor rozdá pracovní listy do skupin (o max. 5 účastnících) se základními prvky projektu. Každá skupina má za úkol připravit stručný projekt (např. vyvýšený zeleninový záhon, venkovní třída, tunel z vrbového proutí, dešťová zahrada) a vypracovat prezentaci; doporučujeme pojmout prezentaci kreativně a zaměřit se na její atraktivitu (25 min). b) Účastnické prezentace: jednotlivé skupiny představí svoje stručné projekty, viz pracovní list (30 min). c) Diskuse a závěr: Který projekt byl nejzajímavější? Proč? Co bychom měli mít při prezentování projektu spolupracovníkům nebo nadřízeným na paměti? d) Závěr: peníze na realizaci přírodní školní zahrady jsou důležité, ale někdy je efektivnější získat materiální zdroje, know-how a kapacity dostupné v komunitě (rodiče, místní samospráva, zahradnictví v okolí apod.) (20 min).
	prezentace: Financování školní zahrady

3.14 PLÁNUJEME ŠKOLNÍ ZAHRADU

Zařazené aktivity:

Zapojujeme děti do plánování a tvorby zahrad

Jak plánovat školní zahradu - praktický příklad

Vzdělávací cíle:

- Pochopit význam zapojení dětí do plánování a tvorby zahrady
- Rozvíjet dovednosti umožňující naplánovat školní zahradu krok za krokem

Anotace:

V první části modulu představíme přírodní školní zahradu jako úžasné místo učení, které je plné života (motivace). Poté, co účastníci pochopí význam takovéto zahrady, získají zkušenosti s plánováním vlastní zahrady a naučí se, jak do tohoto procesu zapojit děti.

Zapojujeme děti do plánování a tvorby zahrad	
	Dataprojektor, pomůcky na vybrané aktivity.
	75 min
	Aktivita probíhá v interiéru a následně exteriéru.
	Účastníci společně brainstormují o výhodách zapojení dětí do plánování školní zahrady. Lektor příspěvky zapisuje na flipchart a následně může doplnit prezentaci s doporučeními, jak zapojovat děti do plánování a tvorby zahrad. Následně si účastníci vyzkouší některé metody plánování zahrady s dětmi.
	prezentace: Jak do plánování a budování zahrady zapojit děti

Jak plánovat školní zahradu - praktický příklad

	Flipchart, popisovače, tužky, 2 sady kartiček zahradního pedagoga, 2 obálky, 2 sady barevných papírů, 2x nůžky, 2x lepidlo.
	120 min
	Aktivita je vhodná do interiéru. Zajistit oddělený prostor pro dvě skupiny a dostatek pracovního místa.
	Rozdělíme účastníky do dvou skupin. Jejich úkolem je naplánovat školní přírodní zahradu, přičemž budou zvažovat různé faktory a získají zkušenosti zahradního architekta. Každá skupina obdrží velký arch papíru spolu s popisovači nebo tužkami, vybere si jednu ze dvou obálek. Zde najde popis specifických faktorů a podmínek (např. kvalita půdy, vítr, slunce, déšť, klima, nadmořská výška...), zahradních prvků (betonové prostranství, velký trávník, tisový plot, ovocné stromy, kompost, kůlna, jeden vyvýšený záhon...), uživatelů (např. předškolní děti, žáci ZŠ, mládež, dospělí se speciálními potřebami nebo s postižením...) a širšího prostředí (výměra zahrady, venkov či město, nížina či vrchovina, oplocený či neoplocený pozemek...) a také určené výzvy (starý strom uprostřed, starý zděný domek, hromada větví, vysoký porost plevelů v koutě zahrady, nepříjemný soused, dlouhodobé sucho...). Úkolem lektora je uzpůsobit výběr faktorů (podmínek) konkrétní skupině účastníků. Případně si mohou účastníci losovat určitý počet faktorů. Úkolem obou skupin je pořídit náčrtek zahrady v souladu se zadanými podmínkami k tomu mohou využít karty zahradního pedagoga. Na závěr si jednotlivé skupiny představí své plány, společně s lektorem nad nimi diskutují.

3.15 PRÁCE A OSLAVA NA ZAHRADĚ

Zařazené aktivity:

Péče o zahradu a práce s přírodními materiály

Plánujeme zahradní akci

Vzdělávací cíle:

- Získat praktické zkušenosti s výrobou drobných dárečků z materiálů ze zahrady
- Získat dovednosti pro plánování zahradních akcí
- Získat znalosti pro plánování údržby školní zahrady v průběhu roku

Anotace:

Účastníci se seznámí s příklady rostlin vhodných na školní zahradu. S pomocí pracovního listu naplánují činnosti na zahradě na daný měsíc. Účastníkům rozdáme zahradní kalendáře – plánovací nástroj, která nám říká, co budeme pěstovat a jak budeme na zahradě pracovat s přírodními materiály. Ve druhé aktivitě účastníci naplánují zahradní akci a vytvoří k ní plakát. Důležitou součástí modulu je prostor k výměně zkušeností.

Péče o zahradu a práce s přírodními materiály	
	Workshop: šišky, závěs, měsíček lékařský, slunečnicový olej, včelí vosk, skleněné nádoby na mast a tinkturu, obrázky rostlin, kalendáře zahradního pedagoga.
	90 min
	Vytiskneme a vystříhneme 4 obrázky na zahřívací část. Vytiskneme 4 pracovní listy pro práci s kalendářem zahradního pedagoga. Pro každého účastníka vytiskneme jeden exemplář kalendáře zahradního pedagoga. Interiér nebo exteriér.

	1) Zahřívací část – Jak ve školní zahradě přemýšlet a plánovat? (10 min): Rozdělíme účastníky do 4 skupin. Každá obdrží obrázek jedné chlouby školní zahrady (pažitka, měsíček, slunečnice, dýně). Prvním úkolem je vysvětlit vztah jednotlivých rostlin ke školní zahradě. Co je klíčem k tomuto vztahu? Proč byla vybrána zrovna tato čtveřice? (roční období na školní zahradě, nenáročné plodiny, přidaná hodnota rozšíření opylovačů, estetická kvalita, využití ve školní kuchyni, potrava pro ptactvo...). Druhým úkolem je naplánovat práci s jednotlivými rostlinami v průběhu školního roku, včetně způsobů zapojení dětí nebo dospělých. Po 5 minutách přistoupí jednotlivé skupiny k prezentaci svých nápadů. Shrnutí a reflexe. 2) Práce s kalendářem zahradního pedagoga (35 min): Každá skupina obdrží prázdný pracovní list s kalendářem a vyplní jej, přičemž zdůrazní práci s přírodními materiály ze zahrady. Po 10 minutách přistoupí jednotlivé skupiny k prezentaci svých tipů a navzájem se inspirují. Každý účastník obdrží kalendář zahradního pedagoga – nástroj k plánování práce na školní zahradě. 3) Zahradní workshop – praktická část (45 min) Zřídíme dvě dílny – jednu na výrobu dárků z bylin a druhou na výrobu kompostového čaje a šiškového přístřešku pro berušky. Skupina pracuje společně, poté přechází na druhou dílnu.
	Obrázky 4 rostlin Prázdný kalendář zahradního pedagoga Kalendář zahradního pedagoga

Plánujeme zahradní akci	
	Pracovní list, pastelky, čtvrtky.
	90 min
	Vytiskneme pracovní list, interiér nebo exteriér.
	1) Účastníci spolupracují v rámci čtyř skupin (60 min): Naplánují zahradní akci s účastí širší komunity. Všechny podstatné aspekty akce si připomenou v pracovním listu. Součástí úkolu je tvorba propagačního plakátu. Tipy k plakátu: Název akce napište tučně a použijte vyšší velikost písma. Uveďte datum, místo a čas konání. Připojte jednoduchou výzvu k akci (registrujte se, sdílejte tyto informace apod.). Popište, jak bude akce vypadat a proč by se jí lidé měli zúčastnit. Nezapomeňte přidat kontaktní údaje (logo, partneři apod.) 2) Skupinové prezentace: Jednotlivé skupiny představí svůj plakát a podrobnosti akce. Ostatní účastníci mohou k akci dávat náměty nebo navrhopat způsoby organizace nebo prezentace v kalendáři zahradního pedagoga.
	Pracovní list: Plánujeme zahradní akci Kalendář zahradního pedagoga

3.16 ZÁVĚREČNÉ PREZENTACE A VYHODNOCENÍ

Zařazené aktivity:

Prezentace závěrečných prací

Zhodnocení kurzu – Tři zralá jablka

Čajový dýchánek na rozloučenou – ochutnávka a reflexe kurzu

Vzdělávací cíle:

- Prokázat pochopení metodologie zahradní pedagogiky
- Zopakovat obsah kurzu
- Uvědomit si a pojmenovat přínosy kurzu

Anotace:

V závěrečném modulu kurzu prezentují účastníci svoje vlastní hodiny podle zásad zahradní pedagogiky. Ve druhé části uspořádáme čajový dýchánek ke zhodnocení kurzu (Tři zralá jablka).

Pozn.: Závěrečné prezentace může lektor případně přesunout do jiné části kurzu.

Prezentace závěrečných prací	
	Dataprojektor, domácí úkoly účastníků.
	90 min
	Všichni účastníci musí mít domácí úkol hotový ještě před prezentací. Ve druhé a třetí části kurzu s nimi musí lektor udržovat kontakt. Doporučujeme stanovit lhůtu pro odevzdání úkolů alespoň dva dny před závěrečným modulem.
	Na začátku aktivity připomeneme účastníkům, co bylo za úkol. Prezentace domácích úkolů probíhají individuálně nebo ve skupinách podle zvolené cílové skupiny. Podle počtu prezentací určíme časovou dotaci na jednu prezentaci (min. 5 minut na skupinu). Při velkém počtu samostatně zpracovaných prezentací můžeme účastníky rozdělit do dvou skupin, ve kterých si úkoly navzájem odprezentují. Z každé skupiny mohou přednášet maximálně 2 členové, k dispozici je dataprojektor. Pozn.: Po každé prezentaci vyhradíme dostatečný prostor pro metodické poznámky a dotazy. Po prezentacích s účastníky rekapitulujeme základní předpoklady k vytvoření kvalitní zahradní hodiny.
	Zadání domácího úkolu je součástí modulu 3.10 – aktivita Příprava vlastní hodiny. Pracovní list je v příloze.

Zhodnocení kurzu – Tři zralá jablka

	Flipchart, čtvrtky A4 + tužky + gummy + vodovky nebo barevný papír, psací potřeby, nůžky, připínáčky, malířská páska nebo lepicí hmota.
	60 min
	Bez zvláštních požadavků na prostředí.
	Každý účastník si namaluje a vybarví tři jablka s listy. Na každý list napíše, co v jednotlivých částech kurzu považoval za nejprínosnější. Účastníci poté jablky vyzdobí korunu jabloně a o svoje zkušenosti se navzájem podělí. Po skončení aktivity si mohou jablka ponechat jako připomínku toho, co se v kurzu naučili.
	Pracovní list: Zhodnocení kurzu – Tři zralá jablka

Čajový dýchánek na rozloučenou – ochutnávka a reflexe kurzu

	4 konvice, 4 druhy bylin na čaj, rychlovarná konvice, šálky, pro každého účastníka jeden odpovědní list, skořápky s citáty.
	30 min
	Uvaříme čaj.
	Účastníci postupně ochutnávají všechny čaje a tipují druh použité bylinky nebo ovoce. Účastníci mají prostor k reflexi kurzu, poděkování nebo uznání zásluh. V úplně poslední části kurzu si každý účastník může vybrat skořápku vlašského ořechu s originální zahradnickou myšlenkou.
	Pracovní list: Čajový dýchánek na rozloučenou Pracovní list: Skořápka s myšlenkou

Spolufinancováno
z programu Evropské unie
Erasmus+

Projekt je financován Evropskou unií v rámci programu Erasmus+. Tato metodika vznikla díky obětavému a zapálenému úsilí následujících osob a partnerských organizací:

Středisko ekologické výchovy SEVER Horní Maršov, o.p.s.

Kateřina Čižmárová, Michaela Glovňová, Šárka Škodová

www.sever.ekologickavychova.cz

Natur im Garten:

Susanne Kropf, Stefan Streicher, Martina Wappel

www.naturimgarten.au

Centrum environmentálních aktivit

Klaudie Medalová, Richard Medal

www.cea.sk

Fotografie v této publikaci pořídili členové zúčastněných organizací.

Grafická úprava: Simone Štreklová

Červenec 2022

Podpora Evropské komise při tvorbě této publikace nepředstavuje souhlas s obsahem, který odráží pouze názory autorů, a Komise nemůže být zodpovědná za jakékoliv využití informací obsažených v této publikaci.